

בדיקת חמץ ותשבייתו – על הגברא או על החפצא

עיין: רמב"ם חמץ ומצה ב,ג

ומדברי סופרים לחפש אחר החמץ במחבואות ובחורים ולבדוק ולהוציאו מכל גבולו וכן מדברי סופרים שבודקין ומשבייתין החמץ בלילה מתחלת ליל ארבעה עשר לאור הנר מפני שבלילה כל העם מצויין בבתיהן ואור הנר יפה לבדיקה ואין קובעין מדרש בסוף יום שלשה עשר וכן החכם לא יתחיל לקרות בעת זו שמא ימשך וימנע מבדיקת חמץ בתחלת זמנה:

למה הרמב"ם מחלק את הדין לשנים: "ומדברי סופרים לחפש אחר החמץ... וכן מדברי סופרים שבודקין" וכו'?

מקור חיים תחילת הפתיחה לסימן תלא

רמב"ם חמץ ומצה ג,ו

כשבדק החמץ בלילי ארבעה עשר או ביום ארבעה עשר או בתוך הרגל מברך קודם שיתחיל לבדוק ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על ביעור חמץ ובודק ומחפש בכל המקומות שמכניסין להם חמץ כמו שבארנו ואם בדק לאחר הרגל אינו מברך:

שו"ע או"ח תלג,א

הבדיקה צריך שתהיה לאור הנר ולא לאור הלבנה. ואם עבר ולא בדק ליל י"ד כשבדוק ביום י"ד, לא יבדוק לאור החמה אלא לאור הנר. ואכסדרה שאורה רב, אם בדקה לאור החמה, דיו; וה"ה כנגד ארובה שבחדר.

מרדכי סוף תקלה בא"ד אמרינן

משנה ברורה תלג,סק"א

לאור הנר-ובליל י"ד שאז בני אדם מצויים בבתיהם ואור הנר יפה אז לבדיקה משא"כ ביום אין האור מנהיר כבלילה ותקנו הבדיקה דוקא על ידי אור הנר שעל ידה יוכל לבדוק גם בחורין וסדקין ואם הקדים ובדק יום י"ג לאור הנר צריך לחזור ולבדוק ליל י"ד כתקנת חכמים ומ"מ נראה דאין לברך אז בלילה על הבדיקה דיש פוסקים דבדיעבד יצא בבדיקה ראשונה אכן אם בדק בליל י"ג לאור הנר שבלילה אור הנר יפה לבדיקה ונזהר היטב שלא להכניס חמץ א"צ לחזור ולבדוק כן הסכימו רוב אחרונים והרוצה להחמיר על עצמו לחזור ולבדוק עכ"פ לא יברך אז:

מגן אברהם שם סק"כ

משנה ברורה תלו,סקל"ב

כשנכנס בו הנכרי-עיין בח"י דלאו דוקא דאפי' אם אין נכנס בו גם כן אינו מחייב כיון שהישראל הפקיר חמצו לשם וכו"ל. ולדינא יש דעות בין האחרונים אי כדעת המחבר או כה"א שהובא ברמ"א ונראה דאם נכנס בו הנכרי יש להקל. ולענין אם מחויב לבדוק בליל י"ד החדרים שבדעתו למכור למחר לנכרי עם החמץ שלהם יש דעות בין האחרונים שדעת המקור חיים והחיי אדם שצריך לבדוק מאחר שלע"ע החדרים לא נמכרו והם ברשות ישראל ואפילו אם נמכרו עדיין לא החזיק בהם הנכרי וגם המפתח הוא ברשות בעה"ב עדיין אמנם בתשובת בנין עולם סימן כ' חולק ודעתו דא"צ בדיקה דבזה עצמו שמוכר למחר לעכ"ר"ם מקיים תשבייתו וביעור ולא גרע מחמץ שמוצא אחר הבדיקה שמשייר למאכלו למחר ואינו מחויב לבער הכל ואף בזה בעת שמקיים בדיקה בביתו הוא משייר לאלו החדרים למוכרו למחר לעכ"ר"ם וכן בתשובת חתם סופר סימן קל"א דעתו להקל כשמקיים מצות בדיקה בשאר חדרים וכן בספר אשל אברהם כתב דמסתברא להקל וכן פשוט המנהג עי"ש אך שצריך לזהר שיבאר בעת המכירה שמוכר לו החדר וכל החמץ הנמצא בו (כדי לכלול בזה גם החמץ הנמצא בחורין ובסדקין) ולא יאמר לו בסתמא שמוכר לו החדר והי"ש והשכר הנמצא בו [פתיחי תשובה] ומ"מ אף דאין למחות ביד המקילין המוכר ביום י"ג שפיר עדיף טפי. כתבו האחרונים כל שלשים יום צריך לעיין בכל דבר העושה שלא ישאר בו חמץ באופן שלא יוכל להסירו בנקל:

חידושי רבנו חיים הלוי חמץ ומצה א,ג

קובץ שיעורים אות ג

שפת אמת ב,א ד"ה בא"ד ולא דמי

ריטב"א ד"ה ושאלו הראשונים

ושאלו הראשונים ז"ל מה טעם הקפידה תורה בביעור חמץ יותר משאר איסורין ותירצו דשאני הכא דלא בדילי אינשי מינייהו והוא אסור בהנאה ויש באכילתו כרת מה שאין כן בנבלה וחזיר דבדילי אינשי מיניה. ויין לנזיר אע"ג דלא בדיל מיניה אינו אסור בהנאה ערלה וכלאי הכרם אע"ג דלא בדילי אינשי מינייהו ואסורין בהנאה אין באכילתן כרת. א"נ דשאני חמץ שאיסורו תלוי בזמן וזהו שהוא אסור עכשיו היה עד עכשיו מותר ויש לו היתר אחר הפסח מן התורה מה שאין כן בערלה וכלאי הכרם ובשר בחלב ואע"ג דיין לנזיר הוא גם כן הכי הא לא הוא אסור בהנאה. ולפי שראו רז"ל שהחמירה תורה כל כך הפריזו הם להצריך בדיקה על החמץ הנמצא ובטול על שאינו נמצא. הרי"ט ז"ל בשם רבו הרא"ה ז"ל:

קהילות יעקב ג

עיין: רמב"ם חמץ ומצה ב,ג

ומדברי סופרים לחפש אחר החמץ במחבואות ובחורים ולבדוק ולהוציאו מכל גבולו וכן מדברי סופרים שבדוקין ומשביתין החמץ בלילה מתחלת ליל ארבעה עשר לאור הנר מפני שבלילה כל העם מצויין בבתיהן ואור הנר יפה לבדיקה ואין קובעין מדרש בסוף יום שלשה עשר וכן החכם לא יתחיל לקרות בעת זו שמא ימשך וימנע מבדיקת חמץ בתחלת זמנה:

למה הרמב"ם מחלק את הדין לשנים: "ומדברי סופרים לחפש אחר החמץ... וכן מדברי סופרים שבדוקין" וכו'?

כתב הברכת אברהם שמכאן נראה שיש שתי תקנות נפרדות בדין בדיקה:

• אחד בדין החפצא של החמץ

• ותקנה אחרת יש על הגברא לבדוק.

הדין הראשון הוא שתקנו שהחמץ של האדם טעון בדיקה אחריו. כמו שיש עליו איסור של בל יראה ובל ימצא, יש דין דרבנן לחשוש לאיסור זה ולחפש אחריו בכל מקום. כלומר, יש דין דאורייתא באיסור החמץ שצריך להוציאו מביתו, ויש דין דרבנן שצריכים לחשוש גם לספיקו.

הדין השני הוא שיש מצוה על הגברא לבדוק את ביתו ואת רשותו בליל י"ד לאור הנר. חוץ ממה שטעון מצד החמץ לחפש אחריו במחבואות ולהוציאו, נאמר לאדם שבדוקים ומשביתין בליל י"ד לאור הנר.

ויש נפקא מינה בזה. המקור חיים בפתיחה מסביר את הדין של בדיקה מדאורייתא שכל מקום שמכניסים חמץ הוא כמו שמצוי שם חמץ, וכמו שראינו בפירות שדרכם להתלעלע במחומר שחייבים לבדוק, כדי שלא יעבור על איסור בשוגג.

אולם נראה שאין הסבר זה מושלם, שאם כן למה מברכים על בדיקת חמץ, ולא מצינו שמברכים לפני בדיקת תולעים. ובע"כ נראה שבפירות אין הבדיקה אלא עצה כדי שיוכל לאכול, מה שאין כן בחמץ שחז"ל תקנו מצות בדיקה.

עוד ראה שיש כאן גדר מצוה, הרי כתוב בקשר לבדיקת חמץ "זריזין מקדימין למצות", וזה לא שייך אלא במעשה מצוה, אבל לא לבדיקת תולעים.

עוד ראה ממה שאומרים שניחא ליה לאיניש למיעבד מצוה בגופיה, משמע שיש בזה גדר של מצוה.

ונראה להסביר שיש שני דינים בבדיקת חמץ, אחד גדר של מצוה ואחד גדר של

זהירות מעבירה.

גם ראינו שהבודק קודם זמנו אינו מברך. ונראה שהטעם הוא שמצוה של בדיקה יש רק בליל י"ד, או אחר כך בגדר תשלומים. אולם קודם לכן אינו בגדר מצוה אלא בגדר של בדיקת תולעים, כדי שלא יעבור על איסור. וזה הגדר הראשונה שהזכיר הרמב"ם, אין זה מצוה אלא עצה בלבד להימנע מעבירה. רק בזמנו הוא גדר של מצוה.

אמנם הגדר השני שהזכיר הרמב"ם הוא הגדר של מצוה. וכתוב בשו"ע (תלג,א)

שהמנקה את הבית בי"ג ונזהר שלא להכניס שם חמץ, בכל זאת חייב לבדוק בליל י"ד. וכתב המרדכי שהוא כדי לא לחלק בין בדיקה לבדיקה. כלומר בליל י"ד יש חיוב לכולם לבדוק. ונראה שאין זה בגלל הגדר הראשונה להימנע מאיסור, שהרי הוא נזהר שאין שם חמץ, אלא הוא בגלל הגדר השני. והטעם הוא שכיון שחז"ל תקנו וקבעו מצוה בזמן זה לבדוק בכל המקומות שמכניסים חמץ, לא נפטר מהמצוה הזאת אם הוציא החמץ בזמן אחר קודם זמנו.

מ"א (סק"כ) הביא י"א שדי בכך אם יבדוק רק חלק מהחדרים, והוא חולק על זה שאפילו מקיים בזה מצות בדיקה, הא עדיין יש חשש שלא בדק יפה. ומכאן רואים שיש סברא כזו שמצוה על הגברא לבדוק משהו וחופץ מזה יש חיוב לדאוג לזה שלא יהיה חמץ ברשותו.

אמנם ייתכן שלפי המרדכי יש חידוש להלכה שצריכים לבדוק בליל י"ד בכל מקום ומקום, ואף במקומות שכבר ניקה, ולא מחמת החשש שלא ניקה יפה, וצריך עיון.

הגר"ח

הגר"ח מקשה את קושית האחרונים על הרמב"ם (חמץ ומצה א, ג), איך הרמב"ם פוסק שלוקים על קניית חמץ בפסח, הרי מוכח מהגמ' בדף צה, א שהוא לאו הניתק לעשה ואין לוקים על לאו הניתק לעשה.

הגר"ח מתרץ. רע"א מקשה על הטור שכתב שלפי ר' יהודה שחמץ מצותו בשריפה, אפרו מותר, כדין כל הנשרפים שאפרן מותר, ולרבנן שפוסקים שהשבתת חמץ הוא בכל דבר, אפרן אסור, כדין הנקברין. והקשה על זה רע"א הרי הטעם שהנשרפים אפרן מותר הוא שלנשרפים יש מצוה בשרפתם, וכיון שנשרפו נעשית מצוותן. לעומת זאת לנקברים אין מצוה בקבורתם אלא זוהי הדרך להבטיח שלא יכשלו בהם, וממילא אם קברם אי אפשר לומר שנעשית מצוותם, שאין בזה גדר של מצוה. אם כן לגבי חמץ, אף אם נאמר שהשבתתו בכל דבר, בכל אופן יש בזה גדר של מצוה של תשביתו, אם כן היה צריך להיות שאפרן מותר.

וכותב הגר"ח שנראה שיש לחלק בין אם נאמר שהמצוה של תשביתו הוא בכל דבר ובין אם נאמר שמצותו בשריפה.

אם השבתתו בכל דבר הוי מצוה על הגברא, ואם הוא מצוה בשריפה הוי מצוה על החפצא.

השבתתו	מצות תשביתו	מהות המצוה	אפרן מותר	ההשבתה	לאו הניתק לעשה	גמ' בדף צה
בכל דבר	על הגברא	שלא יהיה לחמץ	לא, כי רק יש קיום של הבעלים, ואין זה מתיר את החפצא, כי אין בשריפה זו שינוי בחלות על החפצא	איסור עשה	לא	אינה לפי רבנן
בשריפה	על החפצא	שיבערו את החמץ בשריפה	כן, נעשית מצותו בחפצא	מעשה מצוה	כן	בשיטת ר' יהודה

הסוגיא בדף צה היא אליבא דר' יהודה, ולר' יהודה פשיטא דהוי ניתק לעשה, מה שאין כן הרמב"ם פוסק שהשבתתו בכל דבר כדעת רבנן, ואין זה לאו הניתק לעשה, אלא כמו כל מצוה שיש בה גם עשה וגם לאו.

כדאי להדגיש שאף שפירוש הגר"ח נראה ההיפך ממה שהזכרנו לעיל בשם הברכת אברהם, אין הדבר כן. שם מדובר בשני דינים של בדיקת חמץ דרבנן (ואם מדובר על חמץ ידוע, אף בחיוב בדיקת חמץ מדאורייתא), כאן מדובר על שתי הבנות שונות במצות השבתת חמץ.

קהילות יעקב ג מקשה אותה קושיא. הוא מתרץ בפשיטות את הראיה מדף צה, א שיש גירסא אחרת בגמ' שאין גורסים שאין לוקים בגלל לאו הניתק לעשה, וכן מוכח מתוס' שם שכתבו את זה מעצמם, וכן מפירוש הר"ח שם שכתב שהטעם שאין לוקים הוא כי הוא לאו שאין בו מעשה. אמנם בכל זאת צריכים להבין למה אין זה נחשב לאו הניתק לעשה?

שאגת אריה תירץ כי הוא לאו שקדמו עשה, שהרי ניתן לקיים את העשה אף לפני שעוברים על הלאו.

שער המלך דחה תירוץ זה שהרי מוכח מהרמב"ם שאף לאו שקדמו עשה אין לוקים עליו מטעם שהוא לאו הניתק לעשה.

לכן שער המלך תירץ שאף על פי שלא שקדמו עשה אין לוקים עליו, טמא שנכנס למקדש לוקה, אע"פ שהוא כלול בעשה של שילוח טמאים. טעם הדבר כי יש חילוק בין עבירות שיש בהם גם לאו וגם עשה, ובין עבירות שהעשה הוא תיקון על הלאו. בעבירות שיש בהן גם לאו וגם עשה, כשעשה את המעשה גם עבר על הלאו וגם ביטל העשה, ורובצת עליו החיוב לקיים את העשה כדי שלא יעבור עוד. מקרה זה לא הווי לאו הניתק לעשה. לדוגמה, האיסור של טמא שנכנס למקדש איננו לאו הניתק לעשה, אלא לאו שיש עליו גם לאו וגם עשה, וכשעשה את המעשה עבר על הלאו וביטל את העשה. בדין כזה אין פטור מלקות מטעם לאו הניתק לעשה.

שער המלך הבין שאונס שגירש פטור ממלקות אף שלכאורה הוא גם כן לאו שיש בו גם עשה. והסביר הקהילות יעקב שכנראה שער המלך הבין שאונס המגרש אין האיסור כי גירש אלא אם כן גירשה עולמית. ואם גרשה רק לשנה אינו עובר על הלאו. לכן מקרה זה לא הווי ביטול העשה אלא איחור העשה.

מכל מקום שער המלך כתב שבל יראה ובל ימצא הווי כמו טמא הנכנס למקדש, שאם יש לו חמץ עובר על בל יראה ובל ימצא וגם להבא מבטל הוא בזה את מצות תשביתו.

על פי זה הקשה שער המלך על דין והשיב את הגזילה, למה לא יתחייב מלקות בזה, הרי השבת הגזילה איננה תיקון על הגזילה שגזל, אלא כדי שלא יימשך להחזיק בגזילה. כל העשה קשור להבא ולא לעבר. ואם כן הווי כעין עשה נפרד, וכל עוד לא השיב את הגזילה מבטל הוא בזה את המצוה, ולמה לא יתחייב מלקות?

ותירץ הקהילות יעקב שיש לחלק חילוק אחר, האם העשה הוא מתקיים בפעם אחת או שקיומו מתמשך בכל רגע ורגע?

אמנם בלאו הניתק לעשה, העשה הווי תיקון על הלאו שעשה. ממילא, כשעבר על הלאו ועדיין לא קיים את העשה, הוא לא ביטל את העשה אלא איחר את העשה, כלומר, עדיין לא תיקן את העשה. אולם בעשה שהוא נפרד מהלאו כל עוד לא קיים את העשה הוא מבטל את העשה.

אמנם כבר למדנו שנחלקו הראשונים במהות מצות תשבתו, האם גדרה שלא יהיה לו חמץ בפסח או שיש חיוב של מעשה השבתה (תבערו)? לפי רש"י ורמב"ם אמנם המצוה מתקיימת בכל רגע ורגע של ימי הפסח, ולכן לא הוי לאו הניתק לעשה. לעומת זאת לפי תוס' יש מצוה רק בפעם אחת ולכן הוי לאו הניתק לעשה.

כשאינו מקיים את העשה מיד	זמן קיום העשה	מהות העשה	מהות הלאו	דוגמאות	
מאחר את התיקון	בפעם אחת	העשה הוי תיקון על העבירה	הלאו אינו מהוה ביטול העשה	אונס המגרש את אשתו – (לו תהיה לאשה [דברים כב, כח]) גזל (והשיב את הגזילה) (תשבתו – לתוס')	לאו הניתק לעשה
מבטל בכל רגע	בכל רגע	אין העשה תיקון על העבירה, אלא קיום החיוב של העשה להבא	הלאו מהוה ביטול העשה	טמא במקדש (תשבתו – לרמב"ם)	אינו הניתק לעשה